

AGNIESZKA KONON, MICHAŁ KRZYŻANIAK, PIOTR URBAŃSKI

STAN CMENTARZY POEWANGELICKICH NA TERENIE LEDNICKIEGO PARKU KRAJOBRAZOWEGO

*Z Katedry Terenów Zieleni
Akademii Rolniczej im. Augusta Cieszkowskiego w Poznaniu*

ABSTRACT. In this article, the analysis of species compositions on the basis of detailed inventory of six evangetic cemeteries is being made. The cemeteries are situated in the Lednica Landscape Park. Each of them is located in a different village: Lednogóra, Węglewko, Latalice, Skrzetuszewo, Waliszewo and Komorowo. For all of them the rules of protection and preservation were formulated.

Key words: cemetery, inventory, plants, preservation

Wstęp

Lednicki Park Krajobrazowy (LPK) jest pierwszym powstałym w Wielkopolsce parkiem krajobrazowym. Utworzono go 26 maja 1988 roku, w celu zachowania w niezmienionej postaci jeziora Lednica i terenów wokół niego, które odegrały znaczącą rolę w okresie powstawania państwowości polskiej. LPK jest unikatem wśród polskich parków krajobrazowych – nie ma tu zróżnicowanych form krajobrazowych, rezerwatów, osobliwości florystycznych czy faunistycznych oraz efektownych pomników przyrody.

Liczne stanowiska archeologiczne, zabytki osadnictwa, wylesiony przed wiekami, lecz do tego czasu niezmieniony i zachowujący harmonię krajobraz, godne uwagi walory przyrodnicze i przeniesione tu w ostatnich latach obiekty etnograficzne powodują, że obszar ten zasługuje na szczególną uwagę – służy przypominaniu o przeszłości narodu i jest miejscem ważnych badań naukowych (Lednicki Park Krajobrazowy 1995).

Powierzchnia parku wynosi blisko 8000 ha, w tym 550 ha lasów i 432 ha wód (Chojnacka i Raszka 2003).

Zarząd nad Parkiem sprawuje Zespół Parków Krajobrazowych Województwa Poznańskiego, który mieści się przy Al. Niepodległości 16/18 w Poznaniu.

Przedmiot i zakres opracowania

Przedmiotem badań prowadzonych w latach 2001-2002 było 6 cmentarzy poewangelickich znajdujących się na obszarze LPK. Obiekty te leżą na terenie czterech gmin w sześciu miejscowościach:

- 1) cmentarz w Lednogórze, gm. Łubowo,
- 2) cmentarz w Węglewku, gm. Pobiedziska,
- 3) cmentarz w Latalicach, gm. Pobiedziska,
- 4) cmentarz w Skrzetuszewie, gm. Kiszkowo,
- 5) cmentarz w Waliszewie, gm. KłECKO,
- 6) cmentarz w Komorowie, gm. KłECKO.

Obiekty te są już cmentarzami nieczynnymi.

W ramach badań odtworzono rys historyczny związany z osadnictwem niemieckim na tych terenach, określono stan obecny, wykonano plany inwentaryzacyjne i sformułowano zalecenia rewaloryzacyjne.

Metoda opracowania

Określenie zasobu dokonano analizując:

- dane pozyskane z archiwum,
- współczesne dokumenty i opracowania dotyczące cmentarzy ewangelickich,
- istniejący układ zieleni na cmentarzach poniemieckich,
- szczegółową inwentaryzację dendrologiczną (inwentaryzacją objęto drzewa, krzewy, pniaki po wyciętych bądź złamanych drzewach oraz charakter runa),
- wywiady z mieszkańcami LPK.

Analizę kompozycyjną wykonano określając widoczność wyznaczonych granic kwater i alei na podstawie układu roślinności.

Wyniki

Historia osadnictwa niemieckiego

Kolonizacja pruska na ziemiach polskich

Historia Wielkopolski pod panowaniem pruskim rozpoczęła się już w 1772 r., po pierwszym rozbiorze, w czasach panowania Fryderyka Wielkiego.

Rządy pruskie po 1848 r. można podzielić na trzy okresy:

- I – ostatnie 10 lat rządów Fryderyka Wilhelma IV; okres znany pod nazwą „reakcji”,
- II – krótkie lata przejściowe, tzw. „nowa era”, od wstąpienia na tron Wilhelma I w 1858 r. do powołania Bismarcka na stanowisko ministra w 1862 r.,
- III – dziesięciolecie polityki bismarckiej, kończące się zwycięstwem w wojnie francuskiej i utworzeniem cesarstwa w 1871 r.

Po 1871 r. rozpoczyna się okres zdecydowanej polityki antypolskiej Bismarcka, który kończy się wraz z jego dymisją.

W tym czasie trwa nieprzerwanie życie polityczno-narodowe społeczeństwa wielkopolskiego. Przeobrażenia i procesy społeczno-polityczne w Wielkim Księstwie Poznańskim rozgrywają się na tle rozwoju państwowego życia Prus i nowego Cesarstwa Niemieckiego.

Kolonizacja na ziemiach Wielkopolski

Polityka niemiecka zwróciła się m. in. przeciwko polskiemu stanowi posiadania, uciekając się do wszelkich środków walki gospodarczej i ustaw wyjątkowych. Ponieważ głównym bogactwem Polski była ziemia, dlatego też o nią toczyła się najcięższa walka. Już Fryderyk II osadził Niemców na ziemiach polskich, jego następca rozdzielał ziemię polskie między Niemców, a plan systematycznego rugowania Polaków poddał Flottwell. W 1886 r. w wyniku kolonizacji wykupywano ziemię z rąk polskich i rozdzielano między osadników niemieckich. Skupiając ziemię, rząd starał się okolicę pierścieniem niemieckim miasta polskie, co udało się wokół symbolicznego dla narodu polskiego Gniezna. W ten sposób starano się paraliżować handel i rzemiosło polskie w miastach. Komisja kolonizacyjna do roku 1890 wykupiła około 50 000 ha ziemi z rąk polskich. Akcję kolonizacyjną rozpoczęto we właściwym czasie: dziewiąte dziesięciolecie XIX wieku było okresem największego zastoju w rolnictwie, a spadające ceny rujnowały gospodarstwa.

Reakcją społeczeństwa polskiego było stworzenie systemu obrony gospodarczej, polegającego na powstaniu sieci spółdzielni kredytowych. Związek Spółek Zarobkowych stał się centralą polskiej działalności gospodarczej. Powstały banki i kółka rolnicze. Handel polski po 1870 r. stawiał pierwsze śmiałe kroki.

W 1908 roku na gospodarce Wielkopolski zaciążyła ustawa o wywłaszczeniu własności polskiej, aż do 70 000 ha i sumy 50 mln marek, a ponadto nastąpiło podniesienie funduszu kolonizacyjnego o 125 mln marek.

W 1911 r. rząd wywłaszczył 4 majątki polskie, w 1913 r. podwyższył fundusz kolonizacyjny do sumy miliarda marek, a w 1914 r. dał komisji kolonizacyjnej prawo pierwokupu podczas parcelacji większej własności (Wielkopolska w przeszłości 1926).

Charakterystyka poszczególnych obiektów badawczych

Wszystkie omówione cmentarze są nieczynne.

Cmentarz poniemiecki we wsi Lednogóra

Poprzednio miejscowość nosiła nazwę Lettberg. Cmentarz ewangelicko-unijny, założony w 1860 r., o powierzchni 0,195 ha, jest położony ok. 200 m na południe od centrum wsi, nieopodal drogi z Lednogóry do Sławna. Na terenie cmentarza zachowało się kilka pozostałości po nagrobkach, 3 stare okazy żywotnika olbrzymiego (*Thuja plicata* Donn ex D. Don) i mahonia pospolita (*Mahonia aquifolium* (Pussh) Nutt.). Cmentarz otacza gęsty żywopłot z lilaka (*Syringa vulgaris* L.); ogrodzenie z siatki jest szczątkowe. Wnętrze jest porośnięte samosiewami, głównie robinii białej (*Robinia pseudoacacia* L.) i osiki (*Populus tremula* L.); teren jest bardzo zaśmiecony. Według relacji mieszka-

jącego obok gospodarza, najcenniejsze płyty nagrobne wywieziono stąd w latach siedemdziesiątych XX wieku, na polecenie ówczesnego naczelnika gminy.

Cmentarz poniemiecki we wsi Węglewko

Cmentarz ten został włączony w granice Parku Lednickiego w 1998 r., tj. w okresie rozszerzenia granic Parku. Zajmuje powierzchnię 0,0575 ha (jest najmniejszy z cmentarzy) i jest położony ok. 200 m od gospodarstw, wśród pól uprawnych. Zachowały się 3 obramowania kamienne po nagrobkach. Wnętrze porośnięte jest samosiewami – głównie robinii białej (*Robinia pseudoacacia* L.), topoli osiki (*Populus tremula* L.) i lilaka pospolitego (*Syringa vulgaris* L.). Ogrodzenie z siatki oraz charakterystyczne ułożenie kamieni na wale, wyznaczające granice cmentarza, jest szczątkowe.

Cmentarz we wsi Latalice

Wcześniej miejscowość nazywała się Alswede. Cmentarz ewangelicko-unijny obejmuje powierzchnię 0,52 ha i jest położony obok drogi z Węglewa do Rybitw. Najstarszy istniejący nagrobek pochodzi z 1916 r. Cmentarz jest zakrzewiony głównie samosiewkami robinii białej (*Robinia pseudoacacia* L.) i jesionu (*Fraxinus* sp.). Otacza go żywopłot z karagany (*Caragana* sp.). Czytelne są 3 aleje, kwatery rodzinna i – prawdopodobnie – dziecięca.

Cmentarz poniemiecki w Skrzetuszewie

Poprzednio miejscowość nosiła nazwę Ramsau. Cmentarz ewangelicko-unijny, o powierzchni 0,135 ha, jest położony ok. 300 m na północny-zachód od centrum wsi, wśród pól uprawnych, po lewej stronie drogi asfaltowej z Lednogóry do Sławna. Wnętrze cmentarza jest zarośnięte i zaśmiecone. Zachowało się kilka kamiennych pozostałości po nagrobkach. Najstarszy istniejący nagrobek pochodzi z 1910 r. Podobno cmentarz był czynny jeszcze w czasie wojny. Po wojnie pochowano tam kilku żołnierzy w mogile zbiorowej. Kontrastuje z monotonią przyległych pól, urozmaicając krajobraz i pełniąc rolę wyspy ekologicznej.

Cmentarz we wsi Waliszewo

Założono go prawdopodobnie na początku XX w. Zajmuje powierzchnię 0,15 ha. Znajduje się za wsią, w lesie, w kierunku południowo-wschodnim, przy szosie z Kiszkowa do Gniezna. Najstarszy istniejący nagrobek pochodzi z 1927 r.

Układ tego cmentarza jest trudny do odczytania w terenie. Otaczają go drzewa i krzewy: od północy las sosnowy, od wschodu las sosnowo-brzozowy, a od zachodu zwarte powierzchnie śliwy tarniny (*Prunus spinosa* L.). O tym, że był tu kiedyś cmentarz świadczą dwa groby oraz pozostałości kamiennych nagrobków.

Obecnie na terenie cmentarza znajdują się ostoje dla zwierzyny – zaobserwowano dużo żab i miejsca po żerowaniach dzików.

Cmentarz ewangelicki w Komorowie

Cmentarz o powierzchni 0,36 ha znajduje się 200 m za wsią, przy szosie w kierunku Kiszkowa. Jest otoczony polami. Najstarszy zachowany nagrobek pochodzi z 1930 r.

Granice cmentarza wytycza gęsty żywopłot z głogu (*Crataegus* sp.). Czytelne są zaledwie dwie aleje utworzone przez lipy drobnolistne (*Tilia cordata* Mill.). Wnętrze jest zarośnięte, głównie samosiewkami lipy drobnolistnej (*Tilia cordata* Mill.), robinii białej (*Robinia pseudoacacia* L.) oraz krzewami głogu (*Crataegus* sp.) i lilaka (*Syringa* sp.). Trzy czwarte terenu pokrywa bluszcz pospolity (*Hedera helix* L.). Jest bardzo zaśmiecony.

Wnioski

1. Na badanych cmentarzach stwierdzono występowanie drzew i krzewów, które podano w tabeli 1.

Tabela 1

Wykaz drzew i krzewów rosnących na badanych cmentarzach
List of trees and shrubs growing on the examined cemeteries

Drzewa i krzewy Trees and shrubs	Cmentarze we wsi: The cemeteries in the villages:					
	Lednogó- ra	Węglew- ko	Latalice	Skrzetu- szewo	Walisze- wo	Komo- rowo
<i>Betula pendula</i> Roth	+			+		
<i>Corylus avellana</i> L.	+					
<i>Crataegus monogyna</i> Jacq.			+	+	+	+
<i>Deutzia</i> sp.					+	+
<i>Fraxinus excelsior</i> L.	+		+	+		
<i>Juniperus communis</i> L.						
<i>Mahonia aquifolium</i> L.	+					
<i>Picea abies</i> (L.) H. Karst.						+
<i>Pinus sylvestris</i> L.				+	+	
<i>Populus tremula</i> L.		+				
<i>Prunus spinosa</i> L.					+	
<i>Pyrus</i> sp.				+		
<i>Quercus robur</i> L.					+	
<i>Robinia pseudoacacia</i> L.	+	+	+	+	+	+
<i>Rosa canina</i> L.	+		+		+	
<i>Rosa</i> sp.				+		
<i>Sambucus nigra</i> L.			+			
<i>Spiraea</i> sp.	+					
<i>Symphoricarpos albus</i> (L.) S. F. Blake	+				+	
<i>Syringa vulgaris</i> L.	+		+			+
<i>Thuja plicata</i> Dann ex D.				+	+	
<i>Tilia cordata</i> Mill.						+
<i>Ulmus laevis</i> Pall.			+		+	+

2. Układ przestrzenny cmentarzy jest trudny do odczytania.
3. Poddane badaniom cmentarze są obiektami bardzo zaniedbanymi i zdewastowanymi.
4. Należałoby jak najszybciej:
  - umieścić w widocznym miejscu tablice informacyjne,
  - oczyścić cmentarze ze śmieci i innych odpadków,
  - wykonać prace pielęgnacyjne dotyczące roślin: wyciąć samosiewy, ukształtować żywopłoty, usunąć suche gałęzie,
  - zaznaczyć granice roślinnością lub kamieniami polnymi,
  - wykonać prace konserwatorskie pozostałych nagrobków,
  - przedsięwziąć kroki zapobiegające rabunkowemu pozyskowi drewna z terenów cmentarzy.
5. Jeżeli nie zostaną wykonane podane wyżej zadania, nastąpi dalsza dewastacja tych obiektów i w niedalekiej przyszłości całkowite ich zaniknięcie.

Uzasadnienie konieczności otoczenia ochroną starych cmentarzy poewangelickich na terenie Lednickiego Parku Krajobrazowego

Cmentarze te są miejscami wiecznego spoczynku dawnych mieszkańców tych ziem. Otaczanie szacunkiem i opieką starych nekropolii, także innych narodowości, jest wymogiem cywilizacyjno-kulturowym i nakazem religii. Są to poza tym bardzo ciekawe skupiska zieleni, spełniające ważne funkcje w biocenozie, interesujące także z botanicznego punktu widzenia.

Skupiska gęstej zieleni starych cmentarzy na otwartej przestrzeni pól uprawnych są ostoją dla ptaków i siedliskiem drobnej zwierzyny polnej. Dlatego powinny być objęte szczególną opieką, zakazem wycinki i innych działań o charakterze destrukcyjnym. Ponadto, jako zamknięte zbiorowiska zieleni (najczęściej otoczone gęstym żywopłotem) – w których od kilkudziesięciu lat nie dokonywano żadnych inwentaryzacji, nie chowano zmarłych, nie przeprowadzano cięć ani dosadzeń – stare cmentarze są rezerwuarami gatunków dawniej sadzonych na grobach i przy nich. Spotkać tu można m. in. bluszcz (*Hetera* sp.), barwinek (*Vinci* sp.), przebiśniegi (*Galanthus* sp.), kosańce (*Iris* sp.), cebulicę (*Scilla* sp.), a z krzewów żywotniki (*Thuja* sp.), lilaki (*Syringa* sp.), śnieguliczkę (*Symphoricarpos* sp.) i pewną odmianę róży (*Rosa* sp.) (niestety gatunku nie zidentyfikowano), popularną niegdyś i często sadzoną w ogródkach wiejskich, a obecnie zupełnie zapomnianą. Świadczy to o dużej żywotności wymienionych gatunków bylin i krzewów. Dowodzi także, że w tak utworzonych środowiskach roślinnych panuje specyficzny mikroklimat, sprzyjający utrzymaniu się uprawnych gatunków roślin ozdobnych przez lata, sprzyjający także rozwojowi runa typowego dla wilgotnych lasów liściastych.

Stare cmentarze poewangelickie na terenie Lednickiego Parku Krajobrazowego są obiektami zasługującymi na ochronę. Proponuje się, aby zgodnie z ustawą „O ochronie przyrody” z 16.10.1991 roku nadać im status „Zespołów przyrodniczo-krajobrazowych” (Chojnacka 1992).

Literatura

- Chojnacka M.** (1992): Cmentarze Ewangelickie Lednickiego Parku Krajobrazowego. Maszyn. Katedry Terenów Zieleni AR w Poznaniu.
- Chojnacka M., Raszka B.** (2003): Lednicki Park Krajobrazowy. WBPiCAK, Poznań.
- Wielkopolska w przeszłości. (1926). Nakładem Towarzystwa Miłośników Historii w Poznaniu, W. R. i O. P.
- Lednicki Park Krajobrazowy. 1995. ABOS, Poznań.

THE CONDITION OF EVANGELIC CEMETRIES LOCATED
IN THE LEDNICA LANDSCAPE PARK

S u m m a r y

The area of the Lednica Landscape Park was the place of a very rapid German settlement and so many German families lived there. It may be interesting why on this rather small area there are as many as six evangetic cemeteries. It was a German tradition that each village had its own cemetery.

At present, each of the examined cemeteries is neglected and there is a noticeable lack of protection. As a result of overgrowing of self-sown trees and wasteful exploitation of wood it is very difficult to reread the spatial arrangement. If the tasks indicated in this work are not taken, the process of degradation of these places will last and soon these old cemeteries will vanish.